

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 25ΗΣ ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 1971

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΣΠΥΡ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΙΣ ΜΕΛΟΥΣ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ.— **Κριτική τῆς ἐννοίας τοῦ ἀνωτάτου ἀγαθοῦ, ὡς ὀρίζει αὐτὴν ὁ Κάντ, ὑπὸ Ἰ. Ν. Θεοδωρακοπούλου***.

Ἡ ἰδέα τοῦ ἀνωτάτου ἀγαθοῦ εἶναι ἐλληνική. Τὸ ἀνώτατον ἀγαθὸν εἶναι ἐκεῖνο εἰς τὸ ὁποῖον ἀνάγονται ὅλα τὰ ἄλλα. Τοῦτο ὠνομάσθη εἰς τὰ Λατινικά *bonum supremum* ἢ καὶ *bonum consummatum*, διότι περιλαμβάνει ὅλα τὰ ἄλλα. Κατὰ τὸν Κάντ τὸ ἀνώτατον ἀγαθὸν εἶναι ἡ ἀρετὴ, δηλαδή τὸ συγκεκριμένον ἠθικὸν κατόρθωμα τοῦ ἀνθρώπου, διότι μόνον τοῦτο δὲν ἀνάγεται εἰς τίποτε ἄλλο. Ἡ ἀρετὴ δὲν ἐπιδιώκεται ἐξ αἰτίας ἄλλου τινός, ἀλλὰ ἔνεκα ἑαυτῆς, δηλαδή εἶναι αὐτοσκοπός. Καὶ ὅμως ὁ Κάντ, ὁ ὁποῖος μὲ τόσην κριτικὴν δύναμιν τοῦ πνεύματός του ἠγωνίσθη νὰ χωρίσῃ τὴν ἀρετὴν ἀπ' ὅλα τ' ἄλλα, τὰ ὁποῖα θεωροῦνται ἐπίσης ὡς ἀγαθὰ, προσπαθεῖ ἐν τέλει νὰ συμφιλιώσῃ τὴν ἀρετὴν μὲ ὅλα τὰ ἄλλα καὶ συγκεκριμένως τὴν ἀρετὴν μὲ τὴν εὐδαιμονίαν. Δὲν ἔχει σημασίαν ποίαν ἔννοιαν ἀποδίδει εἰς τὴν εὐδαιμονίαν. Ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο ὁ Κάντ εἶναι ὡσὰν νὰ γίνεταί Στωϊκός, διότι ἡ στωϊκὴ φιλοσοφία, ἡ ὁποία ἠγωνίσθη διὰ νὰ ὀρίσῃ τὴν ἀρετὴν, δὲν τὴν ἐζήτησεν ὡς αὐτοσκοπὸν ἀλλὰ ἔνεκα τῆς εὐδαιμονίας. Ὁ τελικὸς σκοπὸς τῆς στωϊκῆς φιλοσοφίας εἶναι ὅχι ἡ ἀρετὴ ἀλλὰ ἡ εὐδαιμονία, ἡ δὲ ἀρετὴ, ὅσον ὑψηλὰ καὶ ἂν τοποθετῆται ἀπὸ τοὺς Στωϊκούς, ἐπιδιώκεται ἀπ' αὐτοὺς ὡς μέσον εὐδαιμονίας, ὡς μέσον ἀπαθείας καὶ ἀταραξίας, ἡ ὁποία κατ' αὐτοὺς ταυτίζεται πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν.

Ἐν τῷ ἀνώτατον ἀγαθόν, ἔτσι λέγει ὁ Κάντ, εἶναι τὸ πλήρωμα καὶ ἡ ἐνό-

* J. N. THEODORACOPOULOS, *Critique de la notion de Bien suprême chez Kant.*

της όλων τῶν ἀγαθῶν, τότε πρέπει τοῦτο νὰ νοηθῆ ὡς ἡ ἐνότης τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς εὐδαιμονίας. Καὶ τοῦτο ἀκριβῶς εἶναι τὸ παράδοξον: "Ὁ,τι δηλαδή ὁ Κὰντ ἐχώρισεν εἰς τὴν Ἀναλυτικὴν τοῦ πρακτικοῦ λόγου, ἦτοι τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν εὐδαιμονίαν, τοῦτο τώρα τὸ ἐνώνει εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀνωτάτου ἀγαθοῦ. Κατ' αὐτὸν χωρὶς τὴν ἔνωσιν αὐτὴν δὲν ὑπάρχει ἀνώτατον ἀγαθόν. Ἡ ἐνότης τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς εὐδαιμονίας θεωρεῖται τώρα ἀπὸ τὸν Κὰντ ὡς ἀναγκαῖα ἔννοια, δηλαδή ὡς ἠθικῶς καὶ φιλοσοφικῶς ἀναγκαῖα. Τὸ ἐρώτημα εἶναι: πῶς εἶναι δυνατόν νὰ ἀναλυθῆ ἡ ἐνότης αὐτή. Τὰ ἐνδεχόμενα εἶναι δύο: Ἡ εἶναι αἱ δύο ἔννοιαι, δηλαδή ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ εὐδαιμονία, ταυτόσημοι ἢ εἶναι διαφορετικά. Ταυτόσημοι ἢ ἔστω ὅμοιοι εἶναι δύο ἔννοιαι, ὅταν συμπεριφέρεται ἡ μία πρὸς τὴν ἄλλην ὅπως ἡ ἔννοια τοῦ Α πρὸς τὰ γνωρίσματά της. Διαφορετικά εἶναι δύο ἔννοιαι, ὅταν συμπεριφέρεται ἡ μία πρὸς τὴν ἄλλην ὅπως ἡ ἔννοια τοῦ Α πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ Β ἢ καὶ ἀντιστρόφως. Τὴν ἔνωσιν ταυτοσήμεων ἢ ὁμοίων ἔννοιῶν ὀνομάζει ὁ Κὰντ λογικὴν ἢ ἀναλυτικὴν, ἐνῶ τὴν ἔνωσιν διαφορετικῶν ἔννοιῶν ὀνομάζει πραγματικὴν ἢ συνθετικὴν. Ὡστε, ἂν θέλωμεν τώρα νὰ συνενώσωμεν τὴν ἀρετὴν μὲ τὴν εὐδαιμονίαν, θὰ ἔχωμεν ἢ μίαν ἀναλυτικὴν ἢ μίαν συνθετικὴν ἐνό-τητα. Ἐάν ἡ ἔνωσις τῶν δύο ἔννοιῶν εἶναι ἀναλυτικὴ, τότε ἡ ἔννοια τῆς ἀρετῆς καὶ ἡ ἔννοια τῆς εὐδαιμονίας εἶναι ταυτόσημοι, δηλαδή ἢ εἶναι ἡ εὐδαιμονία γνῶρισμα τῆς ἀρετῆς ἢ εἶναι ἡ ἀρετὴ γνῶρισμα τῆς εὐδαιμονίας. Τοῦτο σημαίνει πάλιν ὅτι, ὅταν θέσωμεν τὴν μίαν ἔννοιαν, τίθεται συνάμα ἀπ' ἑαυτῆς καὶ ἡ ἄλλη.

Ἐάν τώρα θελήσωμεν νὰ διατυπώσωμεν τὸ πρᾶγμα μὲ δύο κρίσεις, τότε ἢ μία κρίσις θὰ εἶχε τὴν ἀκόλουθον διατύπωσιν: Ἡ ἀρετὴ εἶναι εὐδαιμονία. Καὶ ἢ ἄλλη κρίσις θὰ εἶχε τὴν διατύπωσιν: Ἡ εὐδαιμονία εἶναι ἀρετὴ. Εἰς τὴν πρῶ-την κρίσιν ἢ κυρία ἔννοια ἢ, ὅπως λέγομεν εἰς τὴν λογικὴν, ἡ ἔννοια τοῦ ὑπο-κειμένου εἶναι ἡ ἀρετὴ, καὶ γνῶρισμά της εἶναι ἡ εὐδαιμονία. Ἡ κρίσις αὐτὴ ὀνομάζεται ἀπὸ τὸν Κὰντ ἀναλυτικὴ, διότι δὲν κάνει τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ ἀνα-λύῃ τὸ περιεχόμενον τῆς ἐννοίας τοῦ ὑποκειμένου. Εἰς τὴν δευτέραν κρίσιν ἢ κυρία ἔννοια εἶναι ἡ ἔννοια τῆς εὐδαιμονίας καὶ γνῶρισμα αὐτῆς ἢ κατηγορημά της εἶναι ἡ ἀρετὴ. Μέσα εἰς τὰς δύο αὐτὰς κρίσεις ἔχομεν τὴν οὐσίαν καὶ τὴν ἀντίθεσιν δύο ἠθικῶν συστημάτων τῆς ἀρχαιότητος, τοῦ στωϊκοῦ καὶ τοῦ συστή-ματος τοῦ Ἐπικούρου. Ἡ ἀντίθεσις τῶν δύο αὐτῶν συστημάτων προέρχεται ἀπὸ τὸ πῶς τὸ καθένα ἀπ' αὐτὰ συνενώνει τὴν μίαν ἔννοιαν μὲ τὴν ἄλλην. Οἱ Στωϊ-κοὶ ἐκφράζουν τὴν ταυτότητα τῶν δύο ἔννοιῶν ἀρετῆς καὶ εὐδαιμονίας μὲ τὴν πρῶτην κρίσιν, λέγουν δηλαδή ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι εὐδαιμονία. Οἱ Ἐπικούρειοι ἐξ ἄλλου διατυπώνουν τὴν ταυτότητα τῶν δύο ἔννοιῶν μὲ τὴν δευτέραν κρίσιν, λέγουν δηλαδή ὅτι ἡ εὐδαιμονία εἶναι ἡ ἀρετὴ.

Ἡ σχέσις ὅμως τῶν δύο αὐτῶν ἐννοιῶν δὲν εἶναι, ὅπως λέγει ὁ Κάντ, ἀναλυτική, δηλαδή δὲν ὑπάρχει ταυτότης μεταξὺ αὐτῶν, ὁπότε αἱ δύο κρίσεις θὰ ἀνέλθουν πράγματι τὰ στοιχεῖα αὐτῆς τῆς ταυτότητος ἢ ἔστω τῆς ὁμοιότητος. Ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ εὐδαιμονία ἔχουν ἢ κάθε μία διαφορετικὴν τὴν καταγωγὴν, δηλαδή προέρχονται ἀπὸ διαφορετικὸν κόσμον. Ἡ ἀρετὴ κατάγεται ἀπὸ τὸν νοῦν καὶ τὴν καθαρὰν βούλησιν, ἐνῶ ἡ εὐδαιμονία κατάγεται ἀπὸ ὅ,τι ὁ Κάντ ὀνομάζει ἐμπειρικὴν βούλησιν, δηλαδή ἀπὸ τὸ ἐπιθυμητικόν, ὅπως λέγει ὁ Πλάτων. Δὲν μένει λοιπὸν τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ ἐπιχειρήσῃ κανεὶς νὰ ἐνώσῃ τὰς ἐννοίας αὐτὰς μὲ τὸν ἄλλον τρόπον, τὸν ὁποῖον ὁ Κάντ ὀνομάζει πραγματικὸν ἢ συνθετικόν. Ὁ τρόπος ὅμως μὲ τὸν ὁποῖον εἶναι δυνατὸν νὰ συνθέσῃ κανεὶς δύο διαφορετικὰς ἐννοίας, δηλαδή ὁ συνθετικὸς, εἶναι ἡ ἐννοία τῆς αἰτιότητος, ὁπότε θὰ ἔχωμεν πάλιν δύο ἐνδεχόμενα. Τὸ ἐν ἐνδεχόμενον εἶναι ὅτι ἡ μία ἐννοία, ἡ Α, εἶναι ἡ αἰτία τῆς ἄλλης, τῆς Β. Καὶ τὸ ἄλλο ἐνδεχόμενον εἶναι ὅτι ἡ Β εἶναι ἡ αἰτία τῆς Α. Ἐφ' ὅσον τώρα θελήσωμεν νὰ συνθέσωμεν τὰς δύο ἐννοίας, περὶ τῶν ὁποίων πρόκειται ἐνταῦθα, δηλαδή τὴν ἐννοίαν τῆς ἀρετῆς καὶ τὴν ἐννοίαν τῆς εὐδαιμονίας, διὰ νὰ φθάσωμεν εἰς τὴν σύνθετον ἐνότητά των, ἔχομεν τὴν δυνατότητα νὰ σχηματίσωμεν δύο κρίσεις. Ἡ διατύπωσις τῆς μιᾶς κρίσεως θὰ λέγῃ, ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι ἡ αἰτία τῆς εὐδαιμονίας, ἡ διατύπωσις τῆς ἄλλης θὰ λέγῃ, ὅτι ἡ εὐδαιμονία εἶναι ἡ αἰτία τῆς ἀρετῆς. Ἡ αἰτιότης ὅμως ἢ ὁ αἰτιώδης σύνδεσμος, ὅπως λέγει ὁ Κάντ, εἶναι δυνατὸν νὰ γνωσθῇ μόνον ἐφ' ὅσον συνδέει ἐμπειρικὰ ἀντικείμενα, δηλαδή δεδομένα τῆς ἐμπειρίας. Μόνον εἰς τὸν κόσμον τῆς ἐννοίας εἶναι δυνατὸν νὰ ἐφαρμόσωμεν τὴν αἰτιότητα.

Ἀπὸ τὰ δύο ὅμως ἀντικείμενα, δηλαδή τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν εὐδαιμονίαν, μόνον τὸ ἐν εἶναι ἀντικείμενον τῆς ἐμπειρίας, δηλαδή ἡ εὐδαιμονία. Ἀντιθέτως ἡ ἀρετὴ δὲν εἶναι ἐμπειρικὸν δεδομένον. Συνεπῶς δὲν εἶναι δυνατὸν ἡ ἀρετὴ νὰ εἶναι οὔτε αἰτία οὔτε ἀποτέλεσμα τῆς εὐδαιμονίας. Ἐάν ὅμως ἦτο δυνατὸν ἀπὸ μίαν ἀνωτέραν σκοπιὰν νὰ νοήσωμεν αἰτιώδη σύνδεσμον μεταξὺ ἀρετῆς καὶ εὐδαιμονίας, τότε ἀπὸ λόγους ἠθικοῦς δὲν θὰ ἦτο ποτὲ δεκτὸν ἡ ἐμπειρικὴ ἐννοία, δηλαδή ἡ εὐδαιμονία, νὰ θεωρηθῇ ὡς αἰτία τῆς ἀρετῆς. Τότε ἡ ἠθικὴ θὰ ἐστηρίζετο εἰς τὴν ἐμπειρίαν καὶ θὰ ἐπιστρέφαμεν πάλιν εἰς τὸν ἐγωϊσμὸν καὶ τὴν ἰδιοτέλειαν, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀκριβῶς ἀπήλλαξε τὴν ἠθικὴν ἀξίαν τῶν πράξεων ἡ κριτικὴ τοῦ πρακτικοῦ λόγου τοῦ Κάντ. Ὅπως φαίνεται λοιπὸν καταλήγομεν ἐδῶ εἰς μίαν ἀντινομίαν. Ἀπὸ τὰς δύο δυνατότητας, δηλαδή εἴτε νὰ θεωρήσωμεν τὴν ἀρετὴν ἀποτέλεσμα τῆς εὐδαιμονίας εἴτε τὴν εὐδαιμονίαν ἀποτέλεσμα τῆς ἀρετῆς, δὲν δυνάμεθα νὰ δώσωμεν λογικῶς εἰς καμίαν τὴν κατάφασίν μας, διότι εἶναι καὶ αἱ δύο λογικῶς ἀπαράδεκτοι. Συνεπῶς ἡ ἐννοία τοῦ ἀνωτάτου ἀγαθοῦ,

ὅπως ὁρίζεται ἀπὸ τὸν Κάντ, ἔχει μέσα της μίαν ἄλυτον ἀντινομίαν. Ὑπάρχει μόνον μία διέξοδος ἀπὸ αὐτήν, ἡ ὁποία, ἐνῶ θεωρητικῶς δὲν εὐσταθεῖ, πρακτικῶς εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ δεκτὴ. Καὶ τοῦτο σημαίνει ὅτι ὁ πρακτικὸς καθαρὸς λόγος δὲν ἐγείρει καμμίαν ἀντίρρησην ἢ ἔνστασιν ἐναντίον της. Ἡ διέξοδος αὐτὴ εἶναι ὅτι δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι ἡ αἰτία τῆς εὐδαιμονίας ἢ ἀκριβέστερον ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι ἡ αἰτία τῆς εὐδαιμονίας, διότι ἡ διατύπωσις αὐτὴ εἶναι ἡ μόνη ἀνεκτὴ ἀπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀνωτάτου ἀγαθοῦ. Βεβαίως ὁ αἰτιώδης σύνδεσμος δὲν ὑπάρχει ἐδῶ ἐξ ἀντικειμένου, ὅπως τὸν ἀπαιτεῖ ὁ θεωρητικὸς νοῦς. Εἶναι ὅμως νοητὸς ἐξ ὑποκειμένου, ὅπως εἶναι νοητὴ ἡ ἐλευθερία καὶ ὅ,τι ὀνομάζει ὁ Κάντ νοητὸν χαρακτῆρα τοῦ ἀνθρώπου. Μὲ ἄλλα λόγια ἡ ἀρετὴ πρέπει νὰ νοηθῆ ὡς αἰτία τῆς εὐδαιμονίας, ὅπως θεωρεῖται ἡ ἐλευθερία ὡς αἰτία τῶν ἐμπειρικῶν πράξεων τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὅπως ὁ λεγόμενος νοητὸς χαρακτῆρ τοῦ ἀνθρώπου νοεῖται ὡς αἰτία τοῦ ἐμπειρικῶν χαρακτῆρος.

Καὶ εἰς τὰς τρεῖς αὐτὰς περιπτώσεις θὰ ἔχωμεν μίαν ἰδανικὴν αἰτιότητα, δηλ. μίαν αἰτιότητα ἐξωφυσικὴν. Καὶ εἰς τὰς τρεῖς αὐτὰς περιπτώσεις κάτι πού εἶναι μόνον νοητὸν θεωρεῖται ὡς αἰτία τοῦ ἐμπειρικῶν. Ὁ θεωρητικὸς νοῦς, δηλαδὴ ἡ καθαρὰ λογικὴ, δὲν μᾶς ἐπιτρέπει νὰ δεχθῶμεν αὐτὴν τὴν αἰτιότητα, διότι μὲ αὐτὴν δὲν ἐξηγοῦμεν δύο καταστάσεις τοῦ ἐμπειρικῶν κόσμου, ὅπως συμβαίνει εἰς τὴν φυσικὴν ἐπιστήμην, ὅπου θεωροῦμεν τὴν μίαν κατάστασιν ὡς αἰτίαν καὶ τὴν ἄλλην ὡς ἀποτέλεσμα. Ἀντιθέτως ὁ πρακτικὸς νοῦς μᾶς ἐπιβάλλει νὰ δεχθῶμεν αὐτὴν τὴν αἰτιότητα. Ὁ θεωρητικὸς νοῦς τὸ εἶδος αὐτὸ τῆς αἰτιότητος θὰ τὸ ἐδέχτο ἀπλῶς ὡς μίαν λογικὴν δυνατότητα, ἐνῶ ὁ πρακτικὸς νοῦς τὸ ζητεῖ ὡς ἀναγκαιότητα. Μὲ τὴν λύσιν αὐτὴν ἀποσαφηνίζεται πλήρως ἡ σχέσις θεωρητικῶν καὶ πρακτικῶν νοῦν εἰς τὸ σύστημα τοῦ Κάντ. Τόσον ὁ θεωρητικὸς ὅσον καὶ ὁ πρακτικὸς νοῦς εἶναι πρωταρχικοὶ καὶ a priori, δηλαδὴ οὔτε ὁ ἓνας οὔτε ὁ ἄλλος ἀνάγεται εἰς τὴν ἐμπειρίαν. Ἔργον τοῦ θεωρητικῶν νοῦ εἶναι ἡ ἀντικειμενικὴ γνῶσις. Ἔργον τοῦ πρακτικῶν εἶναι ἡ ἠθικὴ. Ἀντικείμενον ὅμως τῆς γνῶσεως εἶναι πάντοτε ἡ φύσις, ὁ λεγόμενος ἀντικειμενικὸς κόσμος. Ἀντικείμενον ἐξ ἄλλου τοῦ πρακτικῶν νοῦ εἶναι ἡ ἐλευθερία. Φύσις καὶ ἐλευθερία, αἰσθητὸς καὶ νοητὸς κόσμος, δὲν εἶναι δύο ἰσοδύναμα μεγέθη οὔτε εἶναι δυνατὸν τὰ καταταχθῶν εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον. Ὁ πρακτικὸς νοῦς ἀπαιτεῖ νὰ θεωρηθῆ ὡς τὸ θεμέλιον τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου ὁ νοητὸς κόσμος. Ὁ πρακτικὸς νοῦς λέγει ὅτι ὁ αἰσθητὸς κόσμος πρέπει νὰ ὑποταχθῆ εἰς τὸν νοητόν. Συνεπῶς, ὅποια σχέσις ὑπάρχει μεταξὺ τοῦ νοητοῦ καὶ τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, ἡ ἴδια σχέσις ὑπάρχει μεταξὺ τοῦ πρακτικῶν καὶ τοῦ θεωρητικῶν νοῦ, δηλαδὴ ὁ πρακτικὸς νοῦς, ἡ ἐλευθερία, ἔχει τὰ πρωτεῖα ἐναντι τοῦ θεωρητικῶν νοῦ καὶ συνεπῶς καὶ τῆς φύσεως.

Μὲ τὴν ἔννοιαν αὐτὴν τῶν πρωτείων τοῦ πρακτικοῦ νοῦ ὁ Κάντ λύει ὄχι μόνον τὴν ἀντινομίαν, τὴν ὁποίαν διεπιστώσαμεν εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀνωτάτου ἀγαθοῦ, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀντινομίαν, μεταξὺ θεωρητικοῦ καὶ πρακτικοῦ νοῦ γενικῶς. Διάνοια καὶ βούλησις δὲν εἶναι εἰς τὸν Κάντ δύο ἰσότημοι δυνάμεις, δηλαδή ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ ἠθικὴ δὲν εἶναι δύο ἰσότητα μεγέθη. Τοῦτο εἰς καμμίαν ἄλλην ἐποχὴν δὲν ἦτο τόσον συνειδητὸν ὅσον εἰς τὴν σημερινήν, ἡ ὁποία ἀκριβῶς πάσχει εὐρισκομένη εἰς τὴν ἀντινομίαν τῶν δύο τούτων μεγεθῶν καὶ κλυδωνιζομένη μεταξὺ αὐτῶν. Κατὰ τὸν Κάντ τὸ κύριον, τὸ πρῶτον εἶναι ἡ βούλησις καὶ τὸ δεύτερον ἡ διάνοια. Δὲν εἶναι ἡ διάνοια, ἡ ὁποία ἔχει τὰ πρωτεῖα, ἀλλὰ ἡ βούλησις, δηλαδή ἡ ἀγαθὴ βούλησις, ἡ ὁποία πρέπει πάντοτε νὰ κατευθύνῃ τὴν διάνοιαν. Μὲ ἄλλα λόγια ἡ γνῶσις, ἡ ἐπιστήμη, ὅσην αὐτοτέλειαν καὶ ἂν ἔχη, δὲν εἶναι δυνατὸν ποτὲ νὰ γίνῃ αὐτοσκοπός, ὁπότε ὁ ἄνθρωπος ὡς ἠθικὴ προσωπικότης γίνεται ἀπλοῦν ὄργανον ἢ μέσον αὐτοῦ τοῦ σκοποῦ. Ὁ ἄνθρωπος ὡς ἠθικὴ προσωπικότης καὶ ὡς ἐλευθερία εἶναι καὶ πρέπει νὰ νοῆται πάντοτε ὡς αὐτοσκοπός. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ὁ κόσμος εἶναι διὰ τὸν ἄνθρωπον μέσον καὶ ὄχι σκοπός. Τὸ ἀντικείμενον τοῦ θεωρητικοῦ νοῦ εἶναι καὶ παραμένει πάντοτε ὡς δεδομένος κόσμος, τὸ ἀντικείμενον ὅμως τοῦ πρακτικοῦ νοῦ δὲν εἶναι ποτὲ δεδομένον, ἀλλὰ εἶναι πάντοτε τὸ δέον γενέσθαι. Τὸ ἀντικείμενον τοῦ πρακτικοῦ νοῦ δὲν εἶναι τυχαῖον, δὲν εὐρίσκεται κατὰ τύχην ἐνώπιόν του, ὅπως εὐρίσκεται τὸ ἀντικείμενον τοῦ θεωρητικοῦ νοῦ, ὁ ἀντικειμενικὸς κόσμος, ἀλλὰ εἶναι ἀναγκαῖον, διότι εἶναι ἔργον τῆς ἠθικῆς βουλήσεως τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ ἐλευθερία εἶναι συνεπῶς ἔργα τοῦ πρακτικοῦ νοῦ καὶ ἀποτελοῦν τοὺς ἀνωτάτους σκοποὺς τοῦ ἀνθρώπου. Ἄλλως ἡ γνῶσις, ἢ συνολικῶς ἡ ἐπιστήμη ὡς αὐτοσκοπός, ἀπειλεῖ τὸν δημιουργὸν αὐτῆς καὶ τοῦτο πάλιν εἰς καμμίαν ἄλλην ἐποχὴν δὲν ἦτο τόσον συνειδητὸν ὅσον σήμερα. Ἡ ἐπιστήμη ἀποχωρισμένη ἀπὸ τὸ δέον γενέσθαι ἀπειλεῖ τὸν δημιουργόν της ἀκόμη καὶ μὲ τὸν ἀφανισμόν του.

Ὁ Κάντ ἐπιμένει ὅμως νὰ συνδυάζῃ τὴν ἀπόλυτον ἠθικότητα μὲ τὴν ἀπόλυτον εὐδαιμονίαν καὶ ὁ συνδυασμὸς αὐτὸς ἀποτελεῖ κατ' αὐτὸν τὸ ἀνώτατον ἀγαθόν. Τὸ ἀνώτατον ἀγαθὸν περιλαμβάνει καὶ τὰ δύο, τὴν προτεραιότητα ὅμως ἔχει ἡ ἀπόλυτος ἠθικότης. Τί εἶναι ὅμως κατὰ τὸν Κάντ ἀρετὴ ἢ ἠθικότης; Πρῶτον εἶναι τὸ φρόνημα τὸ ὁποῖον εἶναι σύμφωνον μὲ τὸ χρέος, τὸ φρόνημα τὸ ὁποῖον εἶναι ὅλως διόλου ἐλεύθερον καὶ καθαρὸν ἀπὸ τὸ ἔνστικτον, τὸ φρόνημα τὸ ὁποῖον ἔχει ὑπερνικήσει τοὺς δελεασμοὺς τῆς ἰδιοτελείας καὶ τῆς φιλαυτίας. Ἡ κατάστασις ὅμως αὐτή, λέγει ὁ Κάντ, δὲν εἶναι ἐφικτὴ εἰς τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου, διότι ἡ ζωὴ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀπαλλαγῇ ποτὲ ἀπὸ τὸ ἔνστικτον καὶ συνεπῶς ἐδῶ δὲν ὑπάρχει τελικὴ νίκη. Ἄλλωστε κάθε νίκη εἶναι ἀφετηρία

νέου ἀγῶνος, ὁ ὁποῖος εἶναι δυνατὸν νὰ καταλήξῃ εἰς νέαν νίκην ἢ καὶ εἰς ἥτταν τοῦ ἀνθρώπου. Συνεπῶς τὸ ἀπολύτως καθαρὸν φρόνημα, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὴν προϋπόθεσιν τοῦ ἀνωτάτου ἀγαθοῦ, δὲν εἶναι κατορθωτὸν εἰς τὴν ἐπίγειον ζωὴν. Ἡ λύσις τοῦ προβλήματος, δηλαδὴ ἡ ἐπιτυχία καὶ ἡ σύμπτωσης τῆς ἀπολύτου ἠθικότητος καὶ τῆς ἀπολύτου εὐδαιμονίας, μετακινεῖται ἀπὸ τὸν Κάντ πρὸς τὴν αἰωνιότητα. Τοῦτο σημαίνει ὅτι τὸ ἀπόλυτον ἀγαθὸν διὰ νὰ ἐπιτευχθῇ προϋποθέτει τὴν αἰωνίαν διάρκειαν τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς, δηλαδὴ τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς. Ἡ ἀθανασία εἶναι λοιπὸν κατὰ τὸν Κάντ αἴτημα τοῦ πρακτικοῦ, τοῦ ἠθικοῦ νοῦ. Ὅσον κριτικὸς καὶ ἂν εἶναι ὁ λόγος αὐτὸς τοῦ Κάντ, εἶναι φανερὸν ὅτι δὲν εἶναι ἀπηλλαγμένον ἀπὸ τὸν μεταφυσικὸν πόθον τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ γεγονός δηλαδὴ ὅτι ὁ Κάντ μεταβάλλει τὸ πρόβλημα τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς εἰς ἀπλοῦν αἴτημα τοῦ ἠθικοῦ λόγου δὲν σημαίνει ὅτι τοῦτο παύει νὰ εἶναι πρόβλημα μεταφυσικόν. Ὁ Κάντ δὲν λέγει βεβαίως ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἀθάνατος, ἀλλὰ, λέγει, διὰ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἀπόλυτον ἠθικότητα καὶ τὴν ἀπόλυτον εὐδαιμονίαν, πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι πρέπει νὰ εἶναι ἀθάνατος. Δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ ὀρίσωμεν καὶ νὰ εἴπωμεν ποῖον ἀπὸ τὰ δύο στοιχεῖα πού συνιστοῦν τὸ ἀνώτατον ἀγαθόν, ἡ ἠθικότης καὶ ἡ εὐδαιμονία, εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον προσδιορίζει περισσότερον τὴν σκέψιν τοῦ Κάντ, ἂν καὶ ὁ ἴδιος τονίζει τὴν προτεραιότητα τῆς ἠθικότητος. Τὸ γεγονός ὅμως ὅτι ἐπιμένει νὰ συνδυάζῃ τὴν ἠθικότητα μὲ τὴν εὐδαιμονίαν φανερώνει πόσον μεγάλη ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἡ ἐξάρτησις του ἀπὸ τὴν παλαιὰν μεταφυσικὴν. Ὅμως καὶ ἡ ἀπόλυτος ἠθικότης καὶ ἡ ἀπόλυτος εὐδαιμονία προϋποθέτουν τὴν αὐτοσυνειδησίαν τῆς ἀθανάτου ψυχῆς. Τὸ κριτικὸν ὅμως ἐρώτημα, τὸ ὁποῖον ἐγείρεται ἐδῶ, εἶναι τοῦτο: Πῶς εἶναι δυνατὸν ἡ εὐδαιμονία, ἡ ὁποία, ὅπως διδάσκει ὁ Κάντ, εἶναι ἔννοια ἐξ ὀλοκλήρου ἐμπειρικῆ, νὰ συνοδεύῃ τὴν ψυχὴν καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ σώματος. Καὶ ἂν ἀκόμη ὑποθέσωμεν, ὅτι ὑπάρχει συμμετρία μεταξὺ ἠθικότητος καὶ εὐδαιμονίας, πρᾶγμα πολὺ ἀμφισβητήσιμον κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, διατί πρέπει ἡ συμμετρία μεταξὺ δύο τόσον διαφορετικῶν μεγεθῶν νὰ συνεχίζεται καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ σώματος, τὸ ὁποῖον σῶμα κατὰ τὸν Κάντ εἶναι ἡ προϋπόθεσις τοῦ ἐμπειρικοῦ κόσμου, ὁπόθεν ἔχουν τὴν καταγωγὴν τους τόσον ἡ εὐδαιμονία ὅσον καὶ ἡ κακοδαιμονία τοῦ ἀνθρώπου;

R É S U M É

L'auteur s'efforce de montrer que la thèse kantienne de la vertu est contestable, car elle se présente comme une thèse eudémonique. Bien que dans l'Analytique de la Critique de la Raison Pure la vertu est con-

que comme indépendante de tout autre bien, dans la thèse du Bien suprême la vertu n'est pas exempte de bonheur.

Entre la vertu et le bonheur il n'y a pas de rapport analytique, c'est-à-dire identité, la vertu provenant de la volonté pure et le bonheur appartenant à la volonté empirique. Y a-t-il un rapport synthétique? Alors il y aurait une relation de cause à effet. Cependant la causalité n'est connaissable que si elle relie des données empiriques. Or, puisque ce n'est que le bonheur qui est une notion empirique, il résulte que la vertu ne peut être ni cause ni effet du bonheur. L'antinomie qui est renfermée dans la thèse et le rapport du Bien suprême avec le bonheur chez Kant, ne peut être dissoute par la logique pure, qui interprète des faits de l'expérience, mais par la raison pratique, d'ordre essentiellement moral; en effet, on pourrait soutenir que la vertu est cause de bonheur, de même que la liberté est cause de nos actes empiriques, et que notre caractère intelligible est cause de notre caractère empirique.

Μετὰ τὴν ἀνωτέρω ἀνακοίνωσιν ἐπηκολούθησε συζήτησις, καθ' ἣν ὁ Ἐκκαθηματικὸς κ. **Κωνσταντῖνος Τσάτσος** εἶπε τὰ ἀκόλουθα :

Μόνον διότι εἶχον τὴν εὐκαιρίαν νὰ συζητήσω τὸ θέμα τοῦτο εἰς τὸ παρελθὸν μὲ τὸν προλαλήσαντα ἀγαπητὸν συνάδελφον τολμῶ νὰ προσθέσω ὠρισμένας παρατηρήσεις ἢ μᾶλλον ὠρισμένα ἐρωτήματα εἰς τὴν ἀνακοίνωσίν του, ἢ ὅποια θίγει ἐν ἀπὸ τὰ δυσκολώτερα καὶ βασικώτερα θέματα τῆς πρακτικῆς φιλοσοφίας.

Ὁ κ. συνάδελφος ἐπισημαίνει ὅτι ὁ Κάντ τελικῶς δὲν κατώρθωσεν εἰς τὴν Κριτικὴν τοῦ Πρακτικοῦ Λόγου νὰ λυτρωθῆ ἀπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ εὐδαιμονισμοῦ.

Ποῖος εἶναι ὁ λόγος αὐτοῦ τοῦ γεγονότος ; Ὁ Κάντ ἤθελε νὰ θεμελιώσῃ τὰς περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς καὶ περὶ ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ θέσεις του. Ὡς γνωστὸν εἰς τὴν Κριτικὴν τοῦ Καθαροῦ Λόγου ὑπεστήριξε, καταλύων τὴν πρὸ αὐτοῦ μεταφυσικὴν, ὅτι ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς καὶ ἡ ὑπαρξις τοῦ Θεοῦ δὲν δύνανται νὰ γίνουν ἀντικείμενον γνώσεως. Ἀλλὰ αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ ὅποῖον ἀπέβαλεν ἀπὸ τὴν θύραν τῆς ἐπιστήμης εἰς τὴν Κριτικὴν τοῦ Καθαροῦ Λόγου, ἠθέλησε νὰ τὸ ἐπαναφέρῃ δι' ἄλλης θύρας, τῆς θύρας τῆς ἠθικῆς, εἰς τὴν Κριτικὴν τοῦ Πρακτικοῦ Λόγου.

Ἀφοῦ πρῶτον ἀπέδειξεν ὅτι ἠθικὴ εἶναι μόνον ἡ καθαρὰ βούλησις, καθαρὰ ἀπὸ κάθε ἐκ τῆς αἰσθήσεως κίνητρον, ὅσονδήποτε εὐγενές, δηλαδὴ ἡ βούλησις ἢ ἔχουσα κίνητρον τὸν ἠθικὸν νόμον, προσθέτει ὅτι τοιαύτη καθαρότης δὲν εἶναι

ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἐφικτή. Ὅσονδήποτε καὶ ἂν πλησιάζῃ πρὸς τὸ τέλειον μία βούλησις, διὰ τὴν φθάσῃ, χρειάζεται τὸ ἄπειρον τοῦ χρόνου, χρειάζεται τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς. Ἄλλ' αὐτὴ δὲν ἠμπορεῖ νὰ ἀποδειχθῇ. Δὲν ἠμποροῦμεν νὰ εἰπωμεν οὔτε ὅτι ὑπάρχει οὔτε ὅτι δὲν ὑπάρχει. Τὸ θέμα κεῖται πέραν τῶν δυνατῶν ὁρίων τῆς γνώσεως: Αὐτὰ λέγει ὁ θεωρητικὸς λόγος· ὁ πρακτικὸς ὅμως λέγει: Π ρ έ π ε ι νὰ ὑπάρχῃ ἀθανασία τῆς ψυχῆς διὰ τὴν φθάσωμεν εἰς τὴν τελείαν καθαρότητα· ἀποτελεῖ τοῦτο ἠθικὸν α ὕ τ η μ α (postulatum).

Περαιτέρω δὲν εἶναι νοητὸν νὰ ὑπάρχῃ ἡ καθαρὰ βούλησις μέσα εἰς ἓνα κόσμον, ὁ ὁποῖος δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς αὐτήν. Πρέπει ἡ καθαρὰ βούλησις νὰ πραγματοποιηθῇ — νὰ μετουσιωθῇ εἰς ἀπολύτως ἠθικὴν πράξιν, ὥστε μεταξὺ καθαρᾶς βουλήσεως καὶ κόσμου τῆς ἱστορίας νὰ ὑπάρξῃ πλήρης ἁρμονία. Ἡ τάξις ὅμως τοῦ σύμπαντος πρέπει νὰ καθιστᾷ δυνατὴν αὐτὴν τὴν ἑναρμόνισιν, καθ' ἣν ἡ καθαρὰ ἠθικὴ βούλησις θὰ μετουσιώνεται εἰς ἱστορίαν. Ἀλλὰ τὸ τοιοῦτον τελεῖ ὑπὸ ἓνα ἀναγκαῖον ὄρον: ἡ τάξις τοῦ σύμπαντος νὰ διέπεται ἀπὸ τὸν αὐτὸν ἠθικὸν νόμον ἀπὸ τὸν ὁποῖον καὶ ἡ καθαρὰ βούλησις. Τὸ σύμπαν ὅμως δὲν ὁρίζεται ἀπὸ τὴν ἀνθρωπίνην βούλησιν. Χρειάζεται μία ἄλλη παντοδύναμος βούλησις, ἡ ὁποία θὰ τὸ ὁρίσῃ. Ὁ ὄρος λοιπὸν ὁ ἀπαραίτητος διὰ τὴν τελείωσιν τῆς ἠθικῆς βουλήσεως ἐντὸς τοῦ κόσμου τῆς ἱστορίας εἶναι ἡ ὑπαρξις τοῦ Θεοῦ.

Ἀλλὰ καὶ ἡ τελείωσις αὐτὴ τοῦ σύμπαντος, ἡ ἔξαρσις τῆς ἱστορίας εἰς τὴν σφαῖραν τῆς καθαρᾶς βουλήσεως δὲν εἶναι ἐφικτὴ ἐντὸς τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου. Καὶ αὕτη κεῖται εἰς ἓν σημεῖον τοῦ ἀπείρου.

Εἰς τὸ ἄπειρον αὐτό, ὅταν ἑναρμονισθοῦν τὸ Σύμπαν μὲ τὴν καθαρὰν βούλησιν, μὲ τὸν ἠθικὸν νόμον, τότε τὸ ὑποκείμενον τῆς καθαρᾶς βουλήσεως φθάσει καὶ εἰς τὴν εὐδαιμονίαν. Αὐτὸς εἶναι ὁ εὐδαιμονισμὸς κατὰ Κάντ.

Πάντα ταῦτα φυσικὰ δὲν ἀποδεικνύονται ἐπιστημονικῶς. Δὲν εἶναι γνώσεις, οὔτε δύναται νὰ γίνουν ἀντικείμενα γνώσεως. Δὲν γ ι γ ν ὄ σ κ ο ν τ α ι, ἀλλὰ ν ο ο ὕ ν τ α ι. Δὲν εἶναι, ὅπως λέγει ὁ Κάντ, *erkennbar*, ἀλλὰ *denkbar*. Εἶναι ἠθικὰ αἰτήματα, *postulata*.

Ἄς ἴδωμεν ὅμως τί νόημα ἔχει αὐτὸς ὁ εὐδαιμονισμὸς, ὁ ὁποῖος εἶναι τὸ παρακολούθημα αὐτῆς τῆς πληρώσεως.

Αὐτὴν τὴν πλήρωσιν ποὺ ἀποτελεῖ τὸν τελικὸν στόχον τῆς κατ' ἀρετὴν πράξεως, τῆς πράξεως δηλαδὴ ποὺ πηγάζει καὶ διέπεται ἀποκλειστικῶς ἀπὸ τὸν ἠθικὸν νόμον, τὴν ὀνομάζει ὁ Κάντ, ἀκολουθῶν τὴν παράδοσιν, *summum bonum* ἢ *bonum consummatum*. Τί εἶναι αὐτὸ τὸ πλήρες, τὸ ἀνώτατον ἀγαθόν; Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι εἰς τὸ ἀγαθὸν αὐτὸ κυρίαρχον θέσιν κατέχει ἡ καθαρὰ θέλησις, τὸ φρόνημα, ὅπως λέγει ὁ κ. Θεοδωρακόπουλος. Τίποτε

ἄλλο δὲν εἶναι ἀγαθὸν ἀπὸ τὴν ἀγαθὴν βούλησιν. Ἐνθαυτῶν διὰ τὴν τελείωσιν τῆς ζωῆς χρειάζεται καὶ ἡ ἐναρμόνισις αὐτῆς μὲ τὸν κόσμον· αὐτὸ ὅμως σημαίνει τὴν πραγμάτωσιν ὅλων τῶν ἀγαθῶν τῶν δυναμένων νὰ νοηθοῦν ὡς ἀγαθὰ, ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς καθαρᾶς βουλήσεως, ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς ἀρετῆς. Οὕτω, ὅπως τὸ ἐξηγήσεν καὶ ὁ κ. Θεοδωρακόπουλος, τὸ ἀνώτατον ἀγαθὸν ἀποτελεῖ συνένωσιν δύο ἑτερογενῶν στοιχείων, τῆς ἀρετῆς, ἢ ὁποῖα ἀνήκει εἰς τὸν νοητὸν κόσμον, καὶ τῆς εὐδαιμονίας, ἢ ὁποῖα πηγάζει ἀπὸ τὸ σύνολον τῶν συγκεκριμένων ἀγαθῶν, δηλαδὴ ἀπὸ τὸν αἰσθητὸν κόσμον. Ἡ συνένωσις ὅμως αὐτὴ εἶναι κατ' ἐπιστημονικὸν λόγον ἀδύνατος. Δὲν εἶναι δυνατὸν ἀρετὴ καὶ εὐδαιμονία νὰ συναπαρτίσουν ἓν ἐνιαῖόν τι, τὸ summum bonum. Περιτεύει νὰ ἐξηγήσω καὶ ἐγὼ διατί. Ἐνῶ ὅμως τοῦτο εἶναι κατὰ τὸν ἐπιστημονικὸν λόγον ἀπαράδεκτον καὶ ἀδύνατον, εἶναι νοητὸν εἰς τὸν χῶρον τοῦ πρακτικοῦ λόγου, ὅπως εἶναι νοητὴ ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως καὶ ὁ νοητὸς χαρακτήρ τοῦ ἀνθρώπου. Εἰς ὅλας αὐτὰς τὰς περιπτώσεις συνδέεται ἓν νοητὸν μὲ ἓν αἰσθητὸν κατ' αἰτίαν. Ἡ ἐλευθέρω βούλησις γίνεται αἰτία τῆς πράξεως, ὁ νοητὸς χαρακτήρ τοῦ πραγματικοῦ χαρακτήρος. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον εἶναι δυνατὸν ἡ ἀρετὴ (νοητὸν στοιχεῖον) νὰ καταστῇ αἰτία τῆς εὐδαιμονίας (αἰσθητὸν στοιχεῖον) καὶ οὕτω νὰ συντεθοῦν εἰς ἓν τι, τὸ summum bonum.

Ἐρωτᾷ ὅμως ὁ κ. Θεοδωρακόπουλος: Ἐφοῦ τὸ summum bonum ἐπιτυγχάνεται μόνον εἰς τὸ ἄπειρον τοῦ χρόνου, πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ τοποθετήσωμεν εἰς τὸ ἄπειρον αὐτό, εἰς τὴν αἰωνιότητα τῆς ἀθανάτου ψυχῆς, ἓν στοιχεῖον ἐκ τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου; Πῶς μέσα εἰς μίαν πέραν τῆς φυσικῆς ζωῆς ὑπάρχουσαν ἀθάνατον ψυχὴν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχουν στοιχεῖα ἐκ τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου;

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο διερωτῶμαι μήπως πρέπει νὰ ὑποβάλωμεν εἰς μίαν πλέον κριτικὴν ἔρευναν τὴν ἔννοιαν τῆς εὐδαιμονίας παρὰ Κάντ; Μήπως ὅταν ἡ σύνθεσις ἀρετῆς καὶ εὐδαιμονίας τοποθετῆται εἰς τὸ ἄπειρον, μήπως δὲν ἔχει πλέον παρὰ Κάντ ἡ εὐδαιμονία αἰσθητὸν περιεχόμενον, ὅποτε ἐκλείπει τὸ πρόβλημα τῆς ὑπάρξεως εὐδαιμονίας, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν αὐτήν, εἰς τὸν νοητὸν χῶρον.

Διερωτῶμαι ἔν συνεχείᾳ μήπως εὐδαιμονία τῆς καθαρᾶς βουλήσεως δὲν εἶναι παρὰ ἡ συνείδησις τῆς καθαρότητός της. Ἐν νοητὸν νοεῖ ἓν ἕτερον νοητόν, γίνεται δηλαδὴ κάτι ἀνάλογον πρὸς τὴν ἀριστοτελικὴν «νόησιν νοήσεως». Μήπως ἔν τῇ κατευθύνσει αὐτῇ εὐρίσκεται μία λύσις εἰς τὸ τεθὲν μὲ τὴν ὁμοίαν ἀπὸ τὸν κ. Θεοδωρακόπουλον πρόβλημα;

Δευτερολογία. Ἦθελα ἀπλῶς νὰ προσθέσω τοῦτο: ὅτι τὸ πρόβλημα τοῦ summum bonum ἐβασάνισε καὶ ὅλην τὴν ἀρχαιότητα. Μετὰ τὸν Πλάτωνα τὸ θέτει εὐθέως εἰς τὰ Ἡθικὰ Νικομάχεια ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ἀποτελεῖ

κεντρικὸν πρόβλημα, τόσον διὰ τοὺς Στωϊκοὺς ὅσον καὶ διὰ τοὺς Ἐπικουρεῖους.

Εἰς τὸ De officiis ὁ Κικέρων ἀπευθυνόμενος πρὸς τὸν υἱὸν του λέγει : «Σοῦ ζητῶ νὰ δεχθῆς μαζί μου, ἂν γίνεται, ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἐπιδιώξωμεν τίποτε ἄλλο ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἀγαθόν. Ἐάν τώρα αὐτὸ δὲν γίνεται . . ., θὰ δεχθῆς τοῦλάχιστον ὅτι πρέπει νὰ ἐπιδιώξωμεν περὶ σὸ τερον ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα τὸ ἀγαθόν». Κατὰ κάποιον ἀνάλογον τρόπον ἐπομένως ἐβασάνισε τὸ πρόβλημά μας καὶ τὸν Κικέρωνα, ὁ ὁποῖος εἶναι φορεὺς ὅλης τῆς φιλοσοφίας τῶν τριῶν προηγουμένων αἰώνων, ἰδίως τῆς στωϊκῆς.

Ἐὸ Ἀκαδημαϊκὸς κ. **Ἰ. Ν. Θεοδωρακόπουλος**, ἀπαντῶν εἰς τὸν κ. Κ. Δ. Τσάτσον καὶ συμπληρώνων τὰ ὑπ' αὐτοῦ λεχθέντα, εἶπε :

Μὲ πολλὴν χαρὰν ἤκουσα τὰς παρατηρήσεις τοῦ ἀγαπητοῦ συναδέλφου κ. Τσάτσου ἢ μᾶλλον τὰς μὲ πολλὴν ὀξύτητα διατυπωθεῖσας προεκτάσεις τῆς σκέψεως τοῦ Κάντ ὡς πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀνωτάτου ἀγαθοῦ, δηλαδὴ τὴν μετακίνησιν τοῦ προβλήματος ἀπὸ τὸν αἰσθητὸν καὶ πραγματικὸν κόσμον εἰς τὸν νοητὸν καὶ ἐξωχρονικὸν κόσμον, ἥτοι εἰς τὸ ἄπειρον. Τολμῶ ὅμως νὰ εἶπω ὅτι ἡ μετακίνησις τοῦ προβλήματος αὐτοῦ, εἰς τὴν ὁποῖαν ἄλλωστε καὶ ὁ ἴδιος ὁ Κάντ προβαίνει, δὲν μεταβάλλει τὰ πράγματα, δηλαδὴ τὴν ἐννοιολογικὴν ἀτέλειαν τῆς ἐννοίας τοῦ ἀνωτάτου ἀγαθοῦ, ὅπως τὸ διετύπωσεν ὁ Κάντ. Ἐὸ συνδυασμὸς τῆς ἐννοίας τῆς πλήρους ἀπολύτου ἠθικότητος μὲ τὴν πλήρη εὐδαιμονίαν, τὴν ἀπόλυτον εὐδαιμονίαν, εἶναι λογικῶς ἀπαράδεκτος, διότι ἡ ἔννοια τῆς εὐδαιμονίας εἶναι ἔννοια ἐμπειρικὴ. Ἐὸ Κάντ ἄλλωστε εἶναι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ὀρίζει τὴν εὐδαιμονίαν ὡς ἔννοιαν ἐμπειρικὴν, ἐνῶ ἡ ἔννοια τῆς ἠθικῆς ἀξίας καὶ ἀξιοπροετίας τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἔννοια, ἡ ὁποία δὲν στηρίζεται εἰς τὴν ἐμπειρίαν ἀλλὰ εἰς τὴν καθαρὰν νόησιν, ἀνήκει δηλαδὴ a priori εἰς τὸν νοητὸν κόσμον. Εἶναι βεβαίως εὐλόγον τὸ ἐρώτημα : πῶς ὁ τόσον κριτικὸς νοῦς τοῦ Κάντ παρεῖδεν αὐτὸν τὸν λογικῶς ἀπαράδεκτον συνδυασμὸν τῶν δύο ἐννοιῶν, τῆς ἠθικῆς τελειότητος καὶ τῆς εὐδαιμονίας ; Καὶ ὄχι μόνον τοῦτο : ἀλλὰ καὶ πῶς ὁ Κάντ συνέδεσε τὴν ἔννοιαν τῆς εὐδαιμονίας, ἡ ὁποία εἶναι κατ' αὐτὸν ἔννοια ἐμπειρικὴ, ὄχι μόνον μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς ἠθικῆς ἀξίας τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ Θεοῦ. Νομίζω ὅτι εἰς τὰ δύο αὐτὰ ἐρωτήματα μία μόνον ἀπάντησις εἶναι δυνατὸν νὰ δοθῆ. Ἐὸτι τὸ κριτικὸν ἔργον τοῦ Κάντ ἦτο τόσον μέγα ὥστε ἦτο ἀδύνατον νὰ μὴ τοῦ διαφύγουν ὠρισμένα προβλήματα. Ἐὸ συνδυασμὸς τῆς εὐδαιμονίας μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς καθὼς ἐπίσης καὶ ὁ συνδυασμὸς τῆς εὐδαιμονίας μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ Θεοῦ εἶναι προφανὲς ὅτι, ἔστω καὶ ὑπὸ τὴν

μορφήν πού παρουσιάζεται εἰς τὸν Κάντ, εἶναι ὑπόλειμμα τῆς παλαιᾶς μεταφυσικῆς, τὴν ὁποίαν ὁ Κάντ τόσον ριζικῶς διεσάλεψε καὶ ἀνήρρεσε κριτικῶς. Διὰ τοῦτο ἐξακολουθῶ νὰ πιστεύω ὅτι ἡ βασικὴ ἔννοια τῆς ἀνακοινώσεως, τὴν ὁποίαν εἶχα τὴν τιμὴν νὰ φέρω ἐνώπιον τῆς Ἀκαδημίας, παραμένει ἀσάλευτος, ὅτι δηλαδὴ λογικῶς ἢ καλύτερον κριτικῶς, ὅπως θὰ ἔλεγεν ὁ Κάντ, εἶναι ἀπαράδεκτον νὰ ὀρίσωμεν τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀνωτάτου ἀγαθοῦ καὶ νὰ περιλάβωμεν εἰς τὸν ὄρισμὸν αὐτοῦ ὡς βασικὸν στοιχεῖον τὴν ἔννοιαν τῆς εὐδαιμονίας, ἢ ὁποία εἶναι ἔννοια ἐμπειρικῆ.

Ἀκολούθως ὠμίλησεν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος ὁ Ἀκαδημαϊκὸς κ. **Ἰ. Ξανθάκης**, εἰπὼν :

Τόσον ἡ ἀνακοίνωσις τοῦ κ. Ἰ. Θεοδορακοπούλου, ὅσον καὶ τὰ σχόλια τοῦ κ. Κ. Τσάτσου διήγειρον τὸ ἐνδιαφέρον καὶ ἡμῶν τῶν μὴ φιλοσόφων, ὥστε θὰ τολμήσω νὰ λάβω καὶ ἐγώ, ὁ ἀμύητος εἰς τὰ περὶ τὴν φιλοσοφίαν, τὸν λόγον.

Ἄν ἠγόησα καλῶς τὰ λεχθέντα ὑπὸ τῶν δύο εἰδικῶν Συναδέλφων, ἔχομεν δύο «μέσα» γνώσεως: Τὸν «θεωρητικὸν νοῦν», καὶ τὸν «πρακτικὸν νοῦν». Ὁ θεωρητικὸς νοῦς ἀδυνατεῖ νὰ μᾶς δώσῃ ἀ π ὀ δ ε ι ξ ι ν τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀπολύτως «τελείου» τοῦ «θείου ὄντος». Ὁ πρακτικὸς νοῦς ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, ὁ ἐρευνῶν τὸν αἰσθητὸν κόσμον, θέτει αἰτήματά τινα πού ὀδηγοῦν εἰς τὴν ἀναγκαιότητα μιᾶς τοιαύτης ὑπάρξεως τοῦλάχιστον εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ἀπείρου.

Ὁ «αἰσθητὸς κόσμος», τὸν ὁποῖον ἐρευνᾷ ὁ «πρακτικὸς νοῦς», εἶναι κατὰ τὰς ἐπικρατούσας σήμερον ἀντιλήψεις πεπερασμένος (θεωρία σχετικότητος κ.λ.π.). Ἡ ἔννοια ὅμως τοῦ ἀπείρου οὐδέποτε ἔπαυσεν ὑπάρχουσα εἰς τὸν θεωρητικὸν νοῦν (μαθηματικὴ ἐπιστήμη).

Οἱ κύριοι Συναδέλφοι ἔθεσαν τὸ ἐρώτημα τῆς ὑπάρξεως ἀντιστοιχίας μεταξὺ «θεωρητικοῦ» καὶ «πρακτικοῦ» νοῦ, ἥτοι μεταξὺ «νοητοῦ» καὶ «αἰσθητοῦ» κόσμου. Ἡ ἐπιστημονικὴ πρόοδος ἀπαιτεῖ στενὴν συνεργασίαν μεταξὺ τῶν δύο τούτων κόσμων, ἢ ἐξέλιξις τοῦ Σύμπαντος δὲν δύναται νὰ γίνῃ ἀντιληπτὴ παρὰ μόνον ἐπὶ τῇ βάσει «προτύπου» (μοντέλου) πού παρέχει ὁ θεωρητικὸς νοῦς, προτύπων στηριζομένων ἐπὶ δεδομένων τοῦ «πρακτικοῦ» νοῦ (παρατηρήσεων καὶ μετρήσεων τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου).

Διερωτᾶται τις μήπως ὁ πεπερασμένος αἰσθητὸς κόσμος, συνεχῶς ἐξελισσόμενος εἰς τὴν ἀνθρωπίνην συνείδησιν, τείνει εἰς τὸ ἄπειρον νὰ γίνῃ «νοητὸς» καὶ μόνον νοητὸς κόσμος;